

První přednáška (úvodní)
Filosofie, etika a svoboda
30. září 2003

O čem to vlastně bude?

O filosofii, ale to slovo má mnoho významů:

láska k moudrosti, lépe údiv (ie. odstup od samozřejmosti)
 moje pracovní určení:

kritické zkoumání smyslu našeho konání a osvětí

To není jediný možný smysl toho slova - běžně se užívá též pro
 --zkoumání klasických textů: mens auctoris do posledního
 slovíčka

dějepisný obor v rámci filosofie, ač bral autor text
 tak vážně?

--logika vědy: podle marxistů a positivistů, jediné
 legitimní určení - jen věda poznává skutečnost,
 filosofie systematizuje výsledky vědeckého bádáno
 jenže věda a priori vylučuje hodnotu a smysl,
 poskytuje neúplnou skutečnost

--hlubinné bádání do údajných předvědomých příčin vědomého
 jednání

hlubinná filosofie, mystika

jenže ve svobodě reflektivního vědomí důvody
 překonávají příčiny - mé filosofování je o důvodech

Můj přístup, kterému jsem se učil od Husserla, od Masaryka, od
 Rádla - a také od Williama Jamese a Bordena P. Bowna **vychází**
z potřeby:

Co v lidské zkušenosti, **tj. ve skutečnosti, jak ji**
skutečně prožíváme, vede člověka k tomu, aby se
 zamýšlel nad životem a světem?

Především potřeba **orientace**: člověk nevystačí s pudem,
 potřebuje vědomý postoj k životu a světu

Proto filosofie v mém pracovním určení = průběžné vytváření
 co nejnosnějších představ o našem světě a našem žití v něm,
 na kterých bychom mohli **pevně stát a klidně spát**

Za úkol filosofie považuji **řešení problémů, které**
pramení ze života samého, hledání spolehlivých,
 ověřených názorů a postojů

Proto taková filosofie klade o všem, co si myslíme, tři
 otázky

--co vlastně to znamená?

--na čem se to zakládá?

--co z toho vyplývá?

Bez kritického ověřování zůstává pábením

* * *

Dále, v rámci filosofie tak pojaté,

Co je etika?

Pracovní určení jako u filosofie obecně:

Hledání zásad dlouhodobě udržitelného soužití člověka s člověkem a lidstva se světem všeho života (čili „přírody“)

Jenže: Proč hledat? Proč to není všechno jedno? Není dobro a zlo prostě lidská iluze?

Viz Shakespeare, „For there is neither good nor ill but thinking makes it so,“ podobně kniha Kazatel
Odkud se bere samo pojetí dobra, zla?

Základní skutečnost, dávno než lidé začnou dumat o morálních zákonech nebo o Bohu, je, že **život chce žít**

Cokoliv žije, chce žít, prožít svůj život, nezahynout i komár, i stéblo trávy: život chce žít

A za druhé: svou vůlí k životu **život vytváří hodnotu**
Tím, že chce žít, dělí svět na to, co pomáhá a co škodí, tedy na dobré a zlé
jinak by svět byl hodnotově neutrální

A zatřetí, protože zájmy jsou protichůdné, **život vytváří potřebu pravidel**, která by sladila protichůdné zájmy, umožnila všem prožít plnost svého života v harmonii, ne v boji všech proti všem

Či lidově: jakmile je život, je i otázka pro všechno živé:

Jak žít tak, abychom se nevyhubili navzájem a nezničili předpoklady života na zemi (jadrnou válkou, skleníkovou vrstvou, obecně postranními účinky našeho konání)

Mimolidští živočichové odpovídají pudově, návykem, tedy bez vědomé reflexe a rozhodování

Tak zvaný „řád přírody“, který umožňuje soužití živočišných druhů, je vlastně sousatava postupů, jimiž se život řídí, aby přežil

Avšak etika to ještě není, protože mimolidský život nemá možnost žít jinak

Etika začíná živočichem, který může žít jinak než „přirozeně“, má na vybranou.

Příklad šlápnutí na kuří oko!

Člověk je takový živočich proto

Zvláštní případ člověka aneb Proč lidé potřebují etiku, když ji nepotřebovali jejich předkové primáti?

Člověk je společenský tvor: pozdě vospívá, závisí na jazyku tzn.

na společenství bližních, je zranitelný

zároveň je nedokonalý tvor s nedostačující pudovou výbavou -
potřebuje dělat vědomě to, co ostatní živočichové dělají pudově či „přirozeně“ - nezpochybněným návykem

Základní problém života je, že jedinci vnímají na prvním místě krátkodobé sobecké potřeby, avšak **základem soužití a dlouhodobého přežití je vždy schopnost nadřadit dlouhodobé společné potřeby okamžitým sobeckým přáním, aniž bychom obětovali jedince.**

To je smysl vší etiky

⇒ společenský řád tlupy šimpanzů nebo smečky vlků je podrobný a zakódovaný, podřizuje jednání jedince potřebám soužití s bližním i světem
nepotřebuje výslovnou etiku, protože má řád zakódovaný ve svém jednání

⇒ K něčemu podobnému dochází u tzv. „přirozených“ národů: pudové kódování, které můžeme předpokládat u lidoopů, pozvolna přechází do návyku a tradice
odtud iluze volnosti přirozených národů, které neznají etický kodex či zákon, žijí „přirozeně“ tj. nejsou si vědomi pevného kódu soužití, protože by je ani nenapadlo jednat jinak

De facto žijí v naprosté nesvobodě, určení návyky a tradicí - jako „volný pád“ není volný nýbrž plně určený
proto „nepotřebují etiku“

Tradiční společnosti nejsou ještě plně lidské: Neuchopily **základní lidskou možnost svobody**, návykem, tradicí napodobují „přirozené“ národy v jejich nutnosti

Plné lidství vstupuje do života se svobodou, tj. se schopností sami si stanovit pravidla soužití
svoboda znamená schopnost/možnost jednat jinak - a proto potřeba pravidel, jak jednat

Proto potřeba etiky vstupuje do života spolu s plným lidstvím a se svobodou:

* * *

Svoboda a představivost

Jak vstupuje svoboda do života?

Se schopností představit si neskutečno, to, co není
představivost klíčem ke svobodě (první krok, spolupřítění)

Docela prostě: člověk, který zná jen „fakta“, jak tomu skutečně je, si nemůže vybírat, protože nemá z čeho

Člověk, který si prostě nedovede představit, že by stůl měl jinou barvu než zelenou (nebo že by se muž choval k manželce jinak, než jako pán k rabovi)

bude podle toho jednat: natře si stůl na zeleno a bude hrubý k ženě
 Teprve, když si člověk dokáže představit, že by stůl mohl být hnědý (nebo manželka partnerkou), může si vybrat:
 Nestojí před ním jenom to, co „skutečně“ je
 Stojí před ním řada možností, z nichž jedna je náhodou skutečná, ač i jiné by mohly být skutečné
 Tu člověk vybírá mezi možnostmi - a stává se svobodným

Představivost vytváří možnosti, proto volby, proto svobodu

Proto představivost - fikce - je stejně základní jako „fakt“
 fikce není „pouhá“, je základem lidství - a představivosti je třeba děti učit stejně jako schopnosti zaznamenávat „fakta“

protože **teprve schopnost představit si fikci umožňuje zaznamenat tuto náhodně skutečnou možnost jako něco zvláštního, jako „fakt“**

Proto je představivost základní (ač ne nutně časově prvotní) - bez ní by život byl všední, skutečné by se nejevilo jako podnět k filosofickému údivu.

* * *

Svoboda jako základní přínos Evropy

po celém světě obrát k tradici, k návyku
 lidstvo se vyznačuje sklonem považovat stálé za ctnost, změnu za ohrožení

tradice jako záruka řádu i legitimizace moci

Jen Evropa prokazuje schopnost vidět změnu jako něco záhodného

Ne vždy, i Evropa má ty, kdo se snaží život zmrazit - viz císař František II (jako císař rakouský potom toho jména první), kterému jsme letos postavili pomník

Vůle ke změně není běžná, avšak je to, co je na evropském dědictví zvláštní a výrazné

Evropa je vzpoura proti tradici ve jménu svobody a odpovědnosti kritického rozumu

Tak Sokrates který klade kritické otázky
 nestačí, že to jsme odedávna věřili, tak to dělali je třeba se ptát, co to znamená

Tak Ježíš, který proti „slyšeli jste“ říká „jáť však pravím vám“

V momentech, kdy ztrácí sebedůvěru, se Evropa vrací se k tradici, avšak její momenty tvůrčí velikosti jsou momenty svobody a odpovědnosti

Tak francouzská revoluce, svoboda, rovnost
bratrství

Tak sociální infrastruktura jako samozřejmost
bída byla vždycky, je fakt - ale Evropa si
dovede představit, že žít se dá i jinak

Všude stát jako vrchnost, stát jako policajt

V Evropě se rodí představa státu jako společenství
soužití svobodných ve vzájemné úctě a dobré
vůli

Momenty tvůrčí svobody

* * *

Rub svobody: ztráta samozřejmosti

osvobozením společnost ztrácí *samozřejmost dobra a zla*
(obvyklého s Božím požehnáním, co je, je i co má být)

Má-li být něco nového, pak nemůžeme jen opakovat tradiční
představy o dobru a zlu

potřebujeme si etiku nejen opakovat, nýbrž si vytvářet -
chovat se jako svobodní

V tradičních společnostech etika znamená vštěpování
nezpochybněných zásad

Ve svobodné společnosti etika znamená učit se
kritickému myšlení o otázkách dobra a zla

Jak reagují lidé na ztrátu samozřejmosti, na nejistotu, jak reagují
lidé na potřebu etiku tvořit a nést odpovědnost za rozhodování,
nejen se vymluvit na tradiční poučky?

V podstatě trojí reakce:

Když „stará dobrá“ tradice již neplatí, když lidé jsou svobodní
a mohou se chovat zcela netradičními způsoby
(kluci choděj s klukama! ochránci kritizují masnou
výrobu, v kostele se tančí, no hrůza)

lidé reagují trojím způsobem:

→ **Odmítáme změnu: co je staré, je dobré - a když to přestává
být nosné samo o sobě, prosadíme to mocí, čili
Co nejde po dobrém, půjde po zlém:**

Prosadíme tradiční etiku/morálku mocí zákona či
společenským donucením

Zakážeme kritické zkoumání: nebudeme zkoumat, co je
dobré, proč, co z toho vyplývá (to by byla
filosofická etika, to nechceme), budeme opakovat
tradiční pravidla, zatracovat změnu

(Na okraj: dnes mnoho lidí prosazuje etiku jako
samostatný obor, ne součást filosofie, a
chápe ji jako vštěpování nezpochybněných
zásad chování)

To je přístup tradicionalismu, fundamentalismu, který čelí změně křečovitým trváním na navyklých způsobech

(Některé spolkové státy v USA zakazují výuku vývojových teorií, wahabisté v arabském světě zakazují Rushdieho romány)

Vychází z přesvědčení, že dobro/zlo (etika) je samozřejmá

každý „správný“ člověk ví, co se sluší a patří, a kdo to neví, ten mezi nás nepatří. Lépe nezkoumat, nešťourat se, věřit starým dobrým zvykům – tak to vidí **Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)**

→ **Vzdáme to, nebudeme se pokoušet rozlišit dobro a zlo, na místo rozhodování se spokojíme s manipulací, čili Co nejde po dobrém ani po zlém, to nejde vůbec**
necháme to plavat

Zhroucení tradiční morálky (prý) prokazuje, že morálka vůbec možná není. Nic není ani dobré, ani zlé, (peníze nejsou špinavé ani čisté), to jsou jen iluze (někdy užitečné). Jediná skutečnost je vůle k moci (a její vyústění, vůle ke konsumu)

To je „přirozené“, nemá smysl to omezovat:
Budeme konzumovat a přenecháme to neviditelné ruce

Vychází z přesvědčení, že etika je marná a zbytečná

člověk je bytost sobecká a agresivní, soužití je boj každého proti všem, který si vynutí svá pravidla (jako by neviditelná ruka...) – tak si to představuje **Thomas Hobbes (1588-1679)**

→ **Etika je možná - není samozřejmá, ale není ani marná**

Lidé nejsou automaticky, „samozřejmě“ řízení řádem přírody, jako jiní živočichové, ale nejsou jen sobečtí a agresivní vůle k moci

Člověk je „od přírody“ neúplný, avšak jeho postavení (společenský, zranitelný) klade své požadavky („řád přírody“)

a k tomu člověk má schopnost porozumění („rozum“) a proto si dovede vybudovat vlastní řád na základě potřeb svého postavení

Vychází z přesvědčení, že etiku je potřeba vybudovat, ač ne na zelené louce, nýbrž na základě lidské situace

Tak to vidí filosof demokracie **John Locke (1632-1704)**

Příště: Metafora společenské smlouvy